

esille monessa artikkelissa. Natalia Kochanin mukaan kirkon piispat valitsivat heti alussa turmiollisen kannan. Heillä ei ollut uskallusta nimetä Venäjää sodan aloittajaksi tai tukea niitä, jotka puolustivat omaa maataan. Mihail Suslovin (sama nimi kuin edesmenneellä Neuvostoliiton kommunistisen puolueen pääideologilla!) artikkeli kuuluu kirjan hätkähdyttävempiin. Hän erittelee sitä, miten termejä ”venäläinen maailma” ja ”pyhä Venäjä” on käytetty propagandistisesti Ukrainan kriisin yhteydessä. Suslovin mukaan Moskovan patriarkka Kirill käytti ahkerasti kumpaakin käsitettä, mutta hänen varsinainen lempilapsensa on ollut jälkimmäinen. Suslovin mukaan Kirill puhui Ukrainan-matkoillaan mieluummin ”pyhästä Venäjästä” kuin ”venäläisestä maailmasta”, sillä se ei särähäntänyt niin pahasti ukrainalaisten korvaan. Suslovin media-analyysin mukaan ”venäläisen maailman” maininnat karkasivat kuitenkin venäläisissä tiedotusvälineissä omiin lukuihinsa maaliskuussa 2014 miehityksen jälkeen.

Suslov luonnehtii Kirillin luottomiehiä, metropoliitta Hilarionia ja kirkon puhemiestä Vsevolod Chaplinia ideologisiksi haukoiksi, jotka pyrkivät luomaan Ukrainasta kuvan taistelukenttänä, jossa ”venäläinen ortodoksinen sivilisaatio” kohtaa ”kristinuskosta tyhjentyneen läntisen sivilisaation”. Internet-lähteisiin pureutunut Suslov on havainnut, että venäläiset ortodoksibloggarit ovat pyrkineet propagoimaan narratiivia, jonka mukaan miehittäjiä vastaan taistelevat sotilaat toimivat Kiovan patriarkaatin ja kreikkalais-katolisten pappien johtamina ja ovat olleet vastuussa pahimmista väkivallanteoista venäläistä asujaimistoa kohtaan. Tämän yleisesti levitetyn ”tiedon” mainitsee myös Lidiya Lozova yhden seurakunnan kokemuksista kertovassa artikkelissaan. Suslovin mukaan Venäjällä

on myös yleistynyt näkemys, jonka mukaan Ukraina on ”rakas, erottamaton veli, josta on äkkiä tullut epäinhimillinen ja paljon pahempi kuin mikään vihollinen”.

Cyril Hovorun, joka viittaa muun muassa Samuel Huntingtonin teoriaan sivilisaatioiden kamppailusta ja Benedict Andersonin teoriaan kuvitelluista yhteisöistä, analysoi tarkemmin käsitettä ”venäläinen maailma”. Hänen mukaansa Ukrainan tapauksessa ei pitäisi puhua ortodoksinen ja läntisen sivilisaation kamppailusta, vaan oikeampi vastapari olisi uusneuvostoliittolainen ja ei-neuvostoliittolainen sivilisaatio. ”Venäläinen maailma”, jonka sanotaan olevan vastakkainen lännen kanssa, onkin itse asiassa ”neuvostomaailma”, ja ”venäläinen ortodoksinen sivilisaatio” onkin ”neuvostosivilisaatio”. Hovorun päätyy siihen, että Itä-Ukrainan konfliktissa on kyse kamppailusta ”venäläisen maailman” sisällä, jos ajatellaan, että käsitteellä viitataan ihmisiin, jotka puhuvat samaa kieltä ja tunnustavat samaa uskoa.

Andrii Krawchuk pohtii omassa artikkelissaan ukrainalaisen ortodoksinen identiteetin uudelleenmäärittelyä Euromaidanin jälkeen. Hän muistuttaa, että Moskovan patriarkaatin alaisessa kirkossa on esiintynyt myös vaihtoehtoja ajattelua ideologisesti Moskovaan sidoksissa olevalle ajattelulle. Kirkossa on ollut havaittavissa jakauma ukrainofiilisiin ja Moskovan-mielisiin. Moskovan alaisessa kirkossa on ollut havaittavissa suorastaan ukrainalaista isänmaallisuutta. Tämä suuntaus on esittänyt tukensa eurooppalaisille arvoille, Ukrainan suvereniteetille, läpinäkyvyydelle, vastuulliselle politiikalle niin yhteiskunnassa kuin kirkossa, autokefialle ja ortodoksinen ykseydelle Ukrainassa. Käännö Eurooppaan ja pois neuvostonostalgia ei ole johtunut impulsiivisesta separatismista, skismasta

tai kirkollisesta tottelemattomuudesta. Enemminkin on niin, että merkittävät sektorit ortodoksisesta kirkosta Ukrainassa ovat tulleet tienhaaraan ja todenneet, että ne eivät enää voi elää vanhan mallin mukaan. Tilanne ei siis ole niin yksinkertainen kuin helposti Ukrainaa ulkoapäin katsoessa ajatellaan. Tämä teos auttaa ymmärtämään, miten Ukrainan kirkollinen maise-ma on muuttumassa.

Mikko Ketola, dos.
Kirkkohistorian
yliopistonlehtori
Helsingin yliopisto

RENÉ NYBERG
Patriarkkoja ja oligarkkeja.
Helsinki: Siltala 2019. 276 s.

Äskettäin Moskovan ja Berliinin suurlähettiläänä sekä sitä ennen useissa muissa tehtävissä Neuvostoliitossa toiminut René Nyberg on julkaissut omaelämäkerrallisen esseekokoelman *Patriarkkoja ja oligarkkeja*. Teos on poikkeuksellisen mielenkiintoinen muistelmateos, jossa tekijä on kiinnostavasti ja älykkäästi kuvannut havaintojaan toimintakautensa aikaisesta Neuvostoliitosta.

Teos on selvästi kaksijakoinen. Tekijä on yhtäältä kuvannut havaintojaan Venäjän niin sanotun neuvostokauden historiasta sekä maan poliittista kehitystä suuren yhteiskunnallisen käänteen jälkeen. Toisen keskeisen osan teoksesta muodostaa venäläisen yhteiskunnan uskonnollisia oloja ja uskontopolitiikkaa tarkasteleva ja havainnoiva osa ”Patriarkkoja”, minkä vuoksi teosta on syytä pitää myös merkittävänä kirkkohistoriallisena työnä.

Kun suomalainen kirkkohistoriallinen tutkimus on rajoittunut yleensä tarkastelemaan pääosin läntisen Euroopan ja luterilaisu-

den historiallista menneisyyttä, Nybergin teos muodostaa jo tältä osin poikkeuksen. Tarkastellaanhan teoksessa poikkeuksellisesti paitsi Neuvostoliiton uskonnollisten olojen kehitystä ja uskontopolitiikkaa viimeisen vuosisadan aikana, myös Suomen molempien kansankirkkojen suhteiden kehitystä Neuvostoliittoon ja sikäläiseen ortodoksiseen kirkkoon. Teoksen tarkastelukulma on lisäksi perinteisestä kirkko-historiallisesta otteesta poiketen diplomaattis-poliittinen.

Viimeksi mainittu näkökulma onkin tehnyt mahdolliseksi sen, että Nyberg on voinut esimerkiksi Venäjän ortodoksisen kirkon asemaa neuvostoyhteiskunnassa tarkastellessaan kiinnittää huomiota myös tavanomaisesta poikkeaviin näkökohtiin. Näihin kuuluu muun muassa se, miten ortodoksisen kirkon perinne – kirkon syrjäyttämisestä huolimatta – näytteli varsin merkittävää osaa myös kommunistisessa yhteiskunnassa ja sen luomassa uuskulttuurissa. Niinpä stalinistiset palvelotatavat noudattivat monilta osin ortodoksisen kirkon perinteisiä muotoja ja lokakuun vallankumouksen suuresta vuosipäivästä muodostui neuvostoyhteiskunnan ylösnousemuksen päivä. Sen oli määrä samalla korvata ortodoksiseen uskoon syvästi kuulunut uskonnollinen ylösnousemustoivo. Myös ortodoksisen uskonnon tuonpuoleisuuden korostus haluttiin näin valjastaa kommunistisen yhteiskunnan palvelukseen.

Kun Venäjän ortodoksinen kirkko sai puolestaan suuren isänmaallisen sodan myötä jälleen virallisen toiminta-alueen, Stalin halusi samalla käyttää sitä omiin tarkoituksiinsa ja tehdä siitä myös Neuvostoliiton ulkopoliittikan välineen. Tässä ominaisuudessa jälleen hyväksytyksi tullut kirkko sai toimia puskurina ja yhdyssiteenä myös puna-armeijan tunkeutuessa Eurooppaan. Moskovasta tuli tehdä

paitsi maailmanvallankumouksen myös itäisen uskonpalvonnan keskus. Ortodoksisen kirkon oli niin ikään määrä toimia myös paavin johtaman roomalaiskatolisen maailmanvallan vastapainona. Stalin piti paavin maailmanvaltaa yhtenäisine oppeineen ja alistussuhteineen kommunistisen maailmanvallan pahimpana kilpailijana.

Neuvostoliiton uskonnollisten olojen ja uskontopolitiikan ohella Nyberg on kiinnittänyt varsin runsaasti huomiota myös Viron kirkkojen vaiheisiin neuvostokautena, sekä erityisesti Viron ortodoksisen kirkon ympärillä sittemmin käytyihin kiistoihin. Nybergin käymät keskustelut ja yhteydet virolaissyntyisen patriarkka Aleksei II:n kanssa tuovat runsaasti uutta valaistusta Viron kirkollisten kiistojen taustaan sekä tuon ajan kirkkopoliittiseen tilanteeseen yleensä. Heijastuvathan Viron ortodoksista kirkkoa koskevan kiistan vaikutukset myös Suomeen. Viron kirkkokiista muodostui Nybergin mielestä myös poliittisesti arkaluonteiseksi asiaksi maalle.

Jo mainittujen teemojen ohella Nyberg on tarkastellut varsin laajasti myös Suomen molempien kansankirkkojen suhteiden muodostumista Neuvostoliittoon ja Venäjän ortodoksiseen kirkkoon toista maailmansotaa seuranneena kautena. Suomen ortodoksisen kirkon osalta hänen tarkastelunsa on kohdistunut erityisesti maailmansotaa välittömästi seuranneeseen kauteen, jolloin neuvostojohto ja sen velvoittamana Moskovan patriarkaatti pyrkivät määrätietoisesti palauttamaan Suomen ortodoksisen kirkon Moskovan patriarkaatin jurisdiktion alaisuuteen. Tässä Nyberg on voinut tukeutua keskeisiltä osin TT Juha Riikosen kyseisestä teemasta jo aiemmin julkaisemaan tutkimukseen. Omasta diplomaattin näkökulmastaan hän on voinut vahvistaa sen Riikosen jo aiemmin

esittämän tosiasian, että kysymys Suomen ortodoksisen kirkon aseman palauttamisesta oli paitsi kirkkopoliittinen myös poliittinen ja kytkeytyi läheisesti ajankohdan yleiseen poliittiseen kuvaan. Pidän hyvin perusteltuna myös Nybergin esittämää toteamusta siitä, että Suomen ortodoksisen kirkon tuolloin käymä itsenäisyystaistelu kaipasi mittavuudessaan laajempaa historiallista tarkastelua.

Suomen luterilaisen kirkon osalta Nybergin mielenkiinto on kohdistunut ensisijaisesti sen ja Venäjän ortodoksisen kirkon välillä vuodesta 1970 alkaen käytyihin oppikeskusteluihin. Myös tältä osin Nyberg on voinut työssään nojautua pääosin aiemmin tehtyyn tutkimukseen. Hän on kuitenkin omasta arviointikulmastaan voinut todeta, miten teologis-uskonnolliset neuvottelut jäsenyivät hyvin tuon hetken poliittiseen taustaan ja palvelivat Suomen ja Neuvostoliiton pyrkimyksiä yhteistyön ja ymmärtämyksen yleiseksi lisäämiseksi. Suomen kirkon haluttomuus jäsenyä Neuvostoliiton suosiman ja itäistä rauhanpropagandaa palvelleen Prahan rauhanliikkeen toimintaan antoi kuitenkin aiheen siihen, että rauhan asian käsittely päätettiin Neuvostoliiton toivomuksesta sijoittaa pysyvästi osaksi oppikeskustelujen ohjelmaa.

Kirkkoon ja kirkkojen historiaan liittyneiden havaintojen lisäksi Nybergin teos sisältää myös runsaasti mielenkiintoista nykyhetken venäläiseen yhteiskuntaan liittyvää poliittis-eettistä pohdintaa. Esimerkkinä tästä toimii ”Oligarkkeja”-osan luku Sosiaalinen vastuu, missä tekijä on tarkastellut muun muassa nyky-Venäjän uusien omistussuhdeiden synnyttämiä ongelmia.

Eino Murtorinne
Kirkkohistorian professori
emeritus
Helsingin yliopisto